

rafından çok sevildi. Fakat Halife Azîz ile arası açıldı ve birkaç gemiyle Endülüs'e kaçmak zorunda kaldı. Yerine geçen kardeşi Abdullah b. Muhammed'in valiliği kısa sürdü. Abdullah'tan sonra oğlu Sıkatüddeve Ebû'l-Fütûh Yûsuf (987-998) işleri düzene koydu. Belermu'daki (Palermo) sarayına âlim ve edipleri toplayan Yûsuf adaletiyle tanınmıştır. Yûsuf hastalanıp devlet işlerinden uzaklaşmak zorunda kalınca yerine oğlu Ca'fer geçti (998-1019). Ca'fer babası kadar başarılı olamadı ve Kelbî yönetimi onun döneminde zayıflamaya başladı; sonuçta babası Yûsuf tarafından görevinden alınarak yerine kardeşi Ahmed getirildi (1019-1038). Ancak Ahmed'in yönetiminden rahatsızlık duyan halk Zirîler'den yardım istedi ve Ahmed adaya gelen Zirî kuvvetlerince öldürüldü. Daha sonra pişman olan halk yerine kardeşi Hasan'ı (1038-1053) getirdiyse de aradan on beş yıl geçince tekrar ayaklandı ve Kelbî idaresine kesin biçimde son verdi.

Sicilya, Kelbîler zamanında Fâtîmî hilâfetinin en zengin bölgesi durumuna gelmiş, halk bolluk ve refah içinde yaşamıştır. Kelbîler adada adalet mekanizmasını yaygın hale getirmişler, ziraatı geliştirici faaliyetlerde bulunmuşlar ve zimmî ahaldiden fazla vergi almamışlardır. Vali Ebû'l-Kâsım döneminde 362 (972) yılında Sicilya'yı ziyaret eden İbn Havkal ada hakkında ayrıntılı bilgi vermekte, özellikle Palermo'yu, ticaret ve ziraat sahalarındaki gelişmeleri, camileri, medreseleri tanıtmakta, bu arada halkın bazı davranışlarını da eleştirmektedir. Meselâ şehirde 300 kadar müderrisin bulunduğu ve bunların çoğunun amacının ci-hattan kaçmak olduğunu söylemektedir. Sicilya'dan olan veya dışarıdan gelecek burada yaşayan ilim adamları arasında İbn Reşîk el-Kayrevânî, İbn Mekkî ve İbnü'l-Kattâ' es-Sıkkî en meşhur olanlardır. Kelbîler zamanında daha önceki dönemlerde olduğu gibi bayındırlık, tarım ve özellikle sulama, ticaret, sanayi ve gemicilik alanlarında başarılı çalışmalar yapılmıştır. Palermo'daki Emîr Ca'fer Sarayı'nın ön duvar kalıntısı halen ayakta durmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 113-125; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 71, 207, 337, 471-474, 543, 556-558, 610-611; IX, 348-349; X, 196-198; İbn Haidûn, *el-İber*, IV, 207-208, 210; Hasan Husni Abdulvehhab, "Contribution à l'histoire de l'Afrique du nord et la Sicilie, extraite du "A'mal al-A'lam" d'Ibn al-Hatîb", *Centenario della nascita di Michele Amari*, Palermo 1910,

II, 476, 478-479; M. M. Moreno, *el-Müslimün fi Şıkkilliye*, Beyrut 1968, s. 52-53; İhsan Abbas, *el-'Arab fi Şıkkilliye*, Beyrut 1975, s. 46; Aziz Ahmed, *Târîhu Şıkkilliyeti'l-İslâmiyye* (trc. Emîn Tevfîk et-Tayyibî), Trablusgarp 1399/1980, s. 38-39, 40-44; Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu devleti'l-Fâtümiyye*, Kahire 1981, s. 100, 106-107, 256; Ahmed Tefvîk el-Medenî, *el-Müslimün fi cezireti Şıkkilliye ve cenûbi İtalyâ*, Cezayir 1985, s. 123-156; V. di Maria, *La Sicilia e La Storia*, Catania 1989, s. 27-28, 30-31; W. Montgomery Watt, *İslâm Avrupa'da* (trc. Hulûsi Yavuz), İstanbul 1989, s. 103; M. Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, Palermo 1991, II, 331; IV, 285, 322-333, 335; İbrahim Altan, *İslâm Tarihinde Sicilya Adası'nın Yeri* (yüksek lisans tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 111-131; U. Rizzitano, "Kalbids", *EP* (İng.), IV, 496.

İBRAHİM ALTAN

KELDÂNİLER

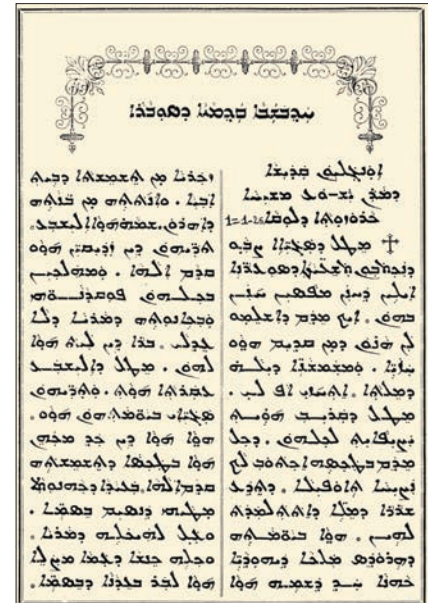
Batı Sâmi kavimlerinden Arâmîler'in bir kolu olup isimlerini yaşadıkları Kalde bölgesinden alan kabileler topluluğu.

Milâttan önce II. binin sonunda Güney Mezopotamya'ya gelen ve zamanla Yeni Babilonya İmparatorluğu'nun hâkim sınıfını teşkil eden bir kavimdir. Keldânîler'le ilgili en eski referans olan, milâttan önce IX. yüzyıla ait Asur kralık yazıtlarında, Fırat ile Dicle nehirleri boyunca Pers körfezinden Babilonya'nın güney şehirlerine kadar uzanan bölgeye Kaldû, orada yaşayanlara da Kaldai denilmekte, Grekçe kaynaklarda ise bu bölgeden Chaldaia, orada yaşayanlardan da Chaldaioi diye bahsedilmektedir (*IDB*, I, 550; *New Catholic Encyclopedia*, III, 432). Buldukları bölgelere göre farklı isimler alan Asurlular'la Keldânîler ve Süryânîler aynı kökten gelen kavimlerdir. Aslında aynı kavmin monofizit inancı benimseyenlerine Süryânî, Nestorius'un görüşlerini kabul edenlere Nestûrî veya Asurî, Nestûrî iken Katolik olup Roma'ya bağlananlara da Keldânî denilmektedir. Katolikliği benimseyip Roma'ya bağlanan Nestûrîler'i ifade eden Keldânî adlandırması Batı menşelidir. Papalık, Sâsânî İmparatorluğu topraklarında yaşayan Nestûrî hristiyanlardan Katolikliği benimseyip Roma'ya bağlananlara Keldânî adını vermiştir. Roma'ya bağlanmayanlara ise Nestûrîler veya Asurîler (Assyrians) denilmektedir. Çoğunlukla Doğu Asurî kilisesi mensubu olan Urmiye ve Hakkâri bölgesi kabileleri kendilerini Asurî, Ninevâ ve çevresinde yaşayanlar Keldânî, Kuzey Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de yaşayanlar

ise Süryânî diye adlandırmaktadır. Akkadca kaynaklarda Kaldû, Kaldû ve Kaldaya olarak geçen bu kelime Babilonya dilinde Kasdu, Eski Ahid'de Kasdim şeklindedir. Kelime, bu etnik grubun isim babası olarak kabul edilen ve Hz. İbrâhîm'in kardeşi Nahor'un çocuklarından biri olan Kesed'e bağlanmaktadır (Tekvîn, 22/22). Rabbinik kaynaklarda Kaldiyim ve Kalda'ei şekilleri de yer almaktadır (*Ejd.*, V, 330). Kelimenin Ârâmîce Kasdai ve Kasdaya'dır. Türkçe'de Kaldeliler veya Keldânîler diye anılan bu kavimden Arapça kaynaklarda Keldâniyyûn diye söz edilmektedir (İbnü'n-Nedîm, s. 383). Eski Ahid'de Kalde ve Keldânîler kelimeleri, Babilonya ve Bâbilliler'le eş anlamlı olarak ayrıca Ârâmî anlamında da kullanılmıştır. Daniel kitabında bu kelime bazan Bâbilliler (1/4; 2/5; 5/30; 9/1), bazan da Yunanca'daki Chaldaioi gibi "müneccim ve sihirbaz" anlamında (2/5, 10; 4/4; 5/7) geçmektedir (*Ejd.*, V, 330; *Elr.*, V, 353). Babilonya'da Keldânî kelimesi Bel-Marduk rahibi anlamında idi, zira merkezde dinî görevleri Keldânîler üstlenmişlerdi (*NDB*, s. 125). Bu kelime, İskender'in ölümünden sonra Yunan ve Romalı yazarlar tarafından müneccim ve kâhinleri ifade için kullanılmıştır (*New Catholic Encyclopedia*, III, 432).

Ninevâ'daki krallık arşivinde Yeni Asur kralları dönemi Keldânî-Asur ilişkilerine dair mektuplar bulunmakla birlikte Kel-

Yuhanna Inclî'nden Keldânice bir pasaj

KELDÂNİLER

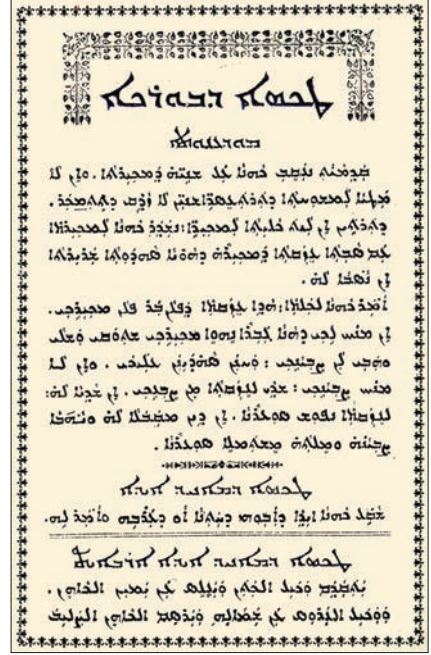
dânîler tarihinin Asur İmparatorluğu'nun çöküşüyle sona eren ilk dönemleriyle ilgili çok az bilgi vardır. Bu konudaki ilk atf Asur Kralı II. Aşurnasirpal'e (m.ö. 883-859) ait bir yıllıkta yer almaktadır. III. Salmanasar (858-824) yıllıkları, kabileler halinde yaşayan Keldânîler'in kabile taksimatıyla ilgili bilgiler vermektedir. III. Salmanasar 850'de Kalde'yi almış ve "Kaldudenizi" dediği Pers körfezine kadar ilerlemiştir. Onun döneminde bu kabileler küçük krallıklara dönüşmüştü (bk. ÂRÂMİLER). II. Sargon (721-705) ve Sennacherib (704-681) dönemlerinde kabileler, Eski Ahid'de de kendisinden bahsedilen (İşaya, 39/1) Merodach-Baladan (Marduk-Apal-İddin II) tarafından yönetilmiştir. 731'de Asur Kralı III. Tiglat-pileser'e boyun eğen Merodach-Baladan, Keldânîler'in Elamlılar ve İranlılar'la iş birliği yaparak Asurlular'ı yenmesi sonucunda 721'de Babilonya tahtına geçmiş ve 710'a kadar hüküm sürmüştür. 703'te Sennacherib, Babilonya-Elam ittifakını Nippur'da mağlûp etmiş, Asur Kralı Assurbanipal'in ölümünden (626) sonra Keldânî lideri Nabopolassar, Yeni Babilonya veya Keldânî hânedanlığını kurmuştur. Nabopolassar'ın oğlu II. Nebukadnezar'ın saltanatı (605-562) Keldânî hânedanlığının en güçlü dönemi olmuş ve bu hükümdar Fırvun Neco'yu 605'te Karkemiş'te yenmiş, Kudüs'ü iki defa kuşatarak (597 ve 586) yıkmıştır (bk. BUHTUNNASR). II. Nebukadnezar'ın ve ondan sonra gelen Nabonidus'un (556-539) saltanatları sebebiyle Keldânî kavramı Bâbilli ile eş anlamlı hale gelmiştir. Keldânî saltanatı Mezopotamya'nın Ahamenîler tarafından 539'da alınışına kadar devam etmiş, bölge daha sonra Ahamenî (539-332), Büyük İskender (332-323), Selevki (312-171), Part (171-

m.s. 226) ve Sâsânî (226-641) hâkimiyetinde kalmış, nihayet müslümanlar tarafından fethedilmiştir.

Keldânîler astroloji ve gökyüzüyle ilgili araştırmalarda diğer kavimlere göre çok ileri idiler. Bâbil bilimlerini, özellikle kâhînlîği tekellerinde tutan ve bunları milâttan önce II. yüzyıldan başlayarak bütün Akdeniz havzasına yayan Aşağı Mezopotamyalı rahip, yazıcı ve kâhînilere Yunanlılar ve Latinler Kaldeliler diyordular. Batı'nın bütün gizli bilim geleneği Keldânîler'i ata olarak kabul eder. Greko-Romen dünyası için Keldânîler her şeyden önce münecim idiler. Onlar astronomik gözlemler yapmak için çok katlı kuleler yapıyor, gök ve atmosferi incelemek suretiyle geleceğe yönelik kehanetlerde bulunuyorlardı. Doğu menşeli sihirbaz, büyücü ve münecimler arasında Keldânîler'in ayrı bir yeri vardı. Sumer-Akkad ilminin mirasçısı olan Keldânîler, Mezopotamya dinlerinin menşesine kadar giden birtakım formül ve uygulamaları bütün dünyaya yayıyorlardı (Dhorme, s. 54, 178, 258, 282).

Dilleri Ârâmîce olan Keldânîler'in konuştuğu lehçe Yeni Bâbil döneminde gelişme ve yayılmasını sürdürmüş (IDB, I, 550; DÍA, III, 269), Babilonya'nın ortak dili olan Akkadca'nın yerini almıştır. Eski Ahid onların dilinden Ârâmîce diye bahsetmektedir (Daniel, 2/4). Günümüzde Keldânîler, Eski Babilonya'nın ve Hz. İsa'nın dili olan Ârâmîce konuşmaktadır.

Keldânîler daha ilk yüzyıllarda Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. IV. yüzyıla ait Süryânî hıristiyan geleneğine göre havâri Thomas, Hz. İsa'nın seçtiği yetmiş kişiden olan Mar Addai ile (Thaddeus) talebeleri Mar Mari ve Mar Agai Mezopotamya ve Pers ülkesinde faaliyet göstermiş, böy-

Evlilik âyinine okunan Keldânîce dua metni

lece Hıristiyanlık I. yüzyılın ortalarından itibaren Batı Süryânîleri'nin, II. yüzyılın ortalarından itibaren de Urfa (Edessa) yoluyla Doğu Süryânîleri yani Keldânîler'in yaşadıkları bölgede yayılmıştır. III. yüzyılda Hıristiyanlık Sâsânî Devleti'nin merkezi olan Seleucia-Ctesiphon'a ulaşmış ve Mar Phafa (Papa) tarafından burada bir piskoposluk kurulmuş, Keldânî ve Süryânî kiliselerinin başlangıcını teşkil eden bu gelişmeler sonucunda III. yüzyılın sonuna kadar Urfa'ya bağlı olan Mezopotamya hıristiyanları bu piskoposluk etrafında toplanmıştır.

Sâsânîler'in Zerdüştlüğü devlet dini kabul etmeleri ve hıristiyanları din değiştirmeye zorlamaları üzerine bölgenin hıristiyanları bir taraftan Sâsânîler'in, diğer taraftan Bizans'ın baskısı altında kalmış, ancak I. Yezdicerd döneminde (399-420) baskı durmuş ve 410'da Seleucia'da toplanan konsil I. İznik Konsili kararlarını kabul etmiş, Seleucia-Ctesiphon piskoposluğu Doğu kilisesi patriklik / katolikosluk merkezi olmuş ve piskopos patrik yerine katolikos unvanını almış, 424'te Markabta Sinodu Pers kilisesinin bağımsızlığını ilân etmiştir. Bizans'ın doğusundaki topraklarda yaşayan ve imparatorluktan ayrılarak millî bir kilise meydana getiren hıristiyanlar Doğu kilisesi diye adlandırılı-

Mardin Keldânî Kilisesi'nin çan kulesi ile içinden bir görünüşü

makta, Doğu kelimesiyle Bizans'ın doğusunda kalan ve günümüzde Irak, İran ve Güneydoğu Anadolu'dan oluşan bölge anlaşılmaktadır. Bölgedeki Hıristiyanlık V. yüzyılda Nestorius'un fikirlerinin benimsenmesi sebebiyle Nestûrî, XIX. yüzyıldan itibaren de Asurî kilisesi şeklinde adlandırılmıştır (ER, X, 369).

Nestorius'un Hz. İsa'nın tabiatı ve şahsiyetiyle ilgili görüşleri sebebiyle aforoz edilmesi üzerine onun görüşlerini benimseyenler Bizans İmparatorluğu sınırları dışına kaçarak Pers İmparatorluğu'na sığınmışlar, Nestûrîlik İran Hıristiyanları arasında yayılmış, Doğu kilisesinin doğu kısmının önemli bir bölümü, özellikle de daha ilk yüzyıllarda Hıristiyan olan Keldânîler, Efes Konsili'ni (431) kabul etmeyecek Nestûrîliğe girmiştir. 451 Kadıköy Konsili sonrasında Batı Süryânîleri'nin monofizit oluşu neticesinde Antakya patrikliğinin kalan kısmıyla da irtibat kesilmiş, Seleucia Konsili'nde (486) Pers kilisesi resmen Nestûrîliği benimsemiş, 497 ve 544 konsilleri de bu kararı teyit etmiştir. 637'de bölge Müslümanlarca fethedilmiş, Abbâsîler'in Bağdat'ı başşehir yapmaları üzerine 762 yılında Katoliklik Bağıdat'a nakledilmiş, Nestûrî Katolikosu I. Timotheus, Abbâsî Halifesi Mehdi-Bilâh ile dinî konularda fikir alışverişinde bulunmuştur.

Haçlı seferleri esnasında Batılı misyonerlerin faaliyetleri sonucunda Doğu ve Batı kiliseleri arasında temaslar başlamış, Keldânî topluluğunun papalıkla münasebetleri de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Roma ile temasa geçen ilk Nestûrî patriği 1226-1257 yıllarında görev yapan V. Sabrişo (İbnü'l-Mesihî) olmuştur. Kıbrıs Nestûrî başpiskoposu ve beraberindeki Nestûrîler 1445'te Katolikliği benimsemişler, ancak Keldânîler'in Katolikliği kabul ederek Roma'ya bağlanmaları çok daha sonra XVI. yüzyılda gerçekleşmiştir. 1552'de seçilen yeni patrik VII. (VIII. [?]) Şimon (Şemun) Bar-Mama'yı tanımayan bazı Nestûrîler patrik olarak Yuhanna Sulaka'yı seçmişler, Roma'ya giden Sulaka Katolikliği kabul etmiş ve 20 Şubat 1553'te Papa III. Julius tarafından VIII. Şimon adıyla patrik ilân edilmiş, böylece Keldânî Katolik kilisesi resmen kurulmuştur. Sulaka 12 Kasım 1553'te patriklik merkezi olan Diyarbakir'e dönmüş, aralık ayında sultandan Keldânî milletin başı olduğuna dair beratı almış, 1555'te öldürülmüştür. Diyarbakir, Mardin ve Siirt bölgesi Roma ile birleşme hareketinin merkeziydi.

Urmîye, Salamas ve Hakkâri bölgesinin Batı misyonerleriyle irtibatı yoktu. Rabban Hormizd Manastırı'nı da kapsayan Ninevâ bölgesiyle Musul ovasının yerleşim merkezleri ise bu iki akımın çatışma alanını teşkil ediyordu. Roma'nın Doğu kilisesine nüfuzu ve doğrudan kendisine bağlı Katolik Keldânî grupların ortaya çıkması Doğu kilisesini büyük bir kaosun içine sürüklemiş, patriklerden bazıları Katoliklik'le Nestûrîlik arasında gidip gelmiştir.

Sulaka ile birlikte Keldânîler arasında biri Katolik Sulaka'nın, diğeri Nestûrî Şimon VII. Bar-Mama'nın halefleri olmak üzere iki patriklik varlığını sürdürmüştür. Sulaka'nın ardından patriklik merkezi Abdişo IV. Mârûn ve IV. Mar Yabalaha dönemlerinde Siirt, IX. Mar Şimon Denha döneminde Urmîye, X. Şimon ve XI. Şimon zamanında Salamas, XII. Şimon döneminde ise tekrar Urmîye olmuştur. 1662'de patrik olan XIII. Şimon Denha, Katolikliği terk ederek Nestûrîliğe dönmüş ve piskoposluk merkezini Koçanis'e (Hakkâri'nin 6 km. kuzeyinde şimdiki Konak) taşımıştır. Günümüz Nestûrî kilisesi patrikliği bu yolla devam etmiş, XIII. Şimon'dan sonra Şimon ortak adını taşıyan ve XIV. Şimon'dan XXI. Şimon'a kadar devam eden diğer patrikler görev yapmışlardır. Günümüz Doğu Asurî (Nestûrî) kilisesi patriği Chicago'da ikamet eden IV. Mar Denha'dır.

Öte yandan Diyarbakir Nestûrî Başpiskoposu I. Yûsuf'un 1672'de Katolikliğe girmesi ve 1681'de Papa XI. Innocent'ten patrik unvanı almasıyla Sulaka silsilesi Katolikliği devam etmiş ve kendisi Diyarbakir Keldânîleri'nin katolikosu olmuştur. Halefi II. Yûsuf ise Papa XI. Clement'ten Babilonya patriği unvanını kullanma yetkisini almıştır. Yûsuf adını taşıyan beş patrik 1828 yılına kadar Diyarbakir'de görev yapmıştır.

1828'de papalık o zamana kadar devam eden iki patrikliğin doğru olmadığı-

nı belirterek Babilonya patriği unvanını taşıyan tek patriklik ve patriklik merkezinin de Musul olacağını belirtmiş, Diyarbakir patriğini ilga etmiş, Rabban Hormizd Nestûrî Katolikosu XIII. Elias'ın yegeni olup 1778'de Katolik olan Musul Piskoposu Yohannan VII. Hormizd (Hormez), 1830'da Papa VIII. Pius tarafından patriklik merkezi Musul olmak üzere Keldânî Katolikleri'nin patriği olarak tayin edilmiştir. 1947'de patrik olan VII. Yûsuf Ganima ile patriklik merkezi Bağdat'a intikal etmiştir. Günümüzde 1989'da patrik olan I. Raphael BeDaweed bu görevi sürdürmektedir (Janin, s. 573-576; *New Catholic Encyclopedia*, II, 4-5; X, 347).

Hıristiyanlık'ta Bizans İmparatorluğu'ndan ayrılan çeşitli kiliseler ibadet hayatlarını kendileri organize etmişlerdir, bu ise farklı ibadet usullerinin (rit) ortaya çıkmasına yol açmıştır. Katolik kilisesince kanonik sayılan on sekiz ritten biri de Keldânî ritidir. Bu âyin usulü Nestûrî ve Katolik Keldânîler arasında ortaktır ve Doğu kiliselerindeki diğer âyin usullerine göre daha sadedir. İbadet dili Ârâmîce'dir (Doğu Süryânîcesi). Yedi dinî sır (sakrament) kabul edilir. Din adamları sınıfı diyakon (şemmas / şemaşa), papaz (qasisa, abuna) ve piskopos (matran) oluşmaktadır.

Günümüzde Keldânî Katolik kilisesi mensuplarının sayısı 1-1.5 milyon civarındadır; bunlar Irak, Suriye, İran, Türkiye, Mısır, Amerika ve Gürcistan'da yaşamaktadır. 150.000 Keldânî ise Amerika'dadır, bunların da 100.000'i Detroit'te bulunmaktadır. Türkiye'deki Keldânîler'in sayısı oldukça azdır (500 ile 1000 arasında) ve genellikle Diyarbakir, Mardin, Mersin ve İstanbul'da yaşamaktadırlar. Keldânî Katolik kilisesinin sekiz başpiskoposluğu ve altı piskoposluğu vardır. Diyarbakir Başpiskoposu Paul Karataş'tır ve ikamet yeri İstanbul'dadır (Nestûrî Keldânîler için bk. NESTÛRİLER).

Keldânîler'den İslâmî kaynaklar da bahsetmektedir. İbnü'n-Nedîm eski Keldânî-

Diyarbakir
Keldânî
Kilisesi'nin
çan kulesi

KELDÂNÎLER

ler'in ilk Bâbil dönemi halkından olduklarını belirtmekte, fakat *el-Fihrist* adlı eserinin Harranlı putperestlerden bahsettiği dokuzuncu bölümüne Harrânî Keldânîler (Harranlı Sâbîiler veya Keldânî Sâbîiler) ve Keldânî düalistler adını vermektedir (s. 302, 383). Diğer taraftan İbn Vahşiyye el-Keldânî ve onun *Kitâbü Mezâhibi'l-Keldâniyyîn fi'l-esnâm* adlı eserinden (*el-Fihrist*, s. 372), Mes'ûdî de Keldâniyyûn diye bilinen Bâbil krallarından bahsetmektedir (*Mürûcû'z-zehab*, I, 215). İbn Haldûn, Keldânîler'in sihir ve büyü ile meşguliyetlerine temas etmektedir (*Mukaddime*, II, 1143, 1179-1180, 1183).

BİBLİYOGRAFYA :

Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Abdülhamîd), I, 215; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüt), s. 302, 372, 383; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1983, II, 1143, 1179-1180, 1183; R. Janin, *Les eglises orientales et les rites orientaux*, Paris 1922, s. 573-576; *NDB*, s. 125; E. Dhorme, *Les religions de Babylonie et d'Assyrie*, Paris 1945, s. 54, 178, 258, 282; A. L. Oppenheim, "Chaldea", *IDB*, I, 549-550; A. S. Atiya, *A History of Eastern Christianity*, London 1968, s. 279, 284-287; G. C. Anawati, *The Roman Catholic Church and Churches in Communion with Rome*, Cambridge 1969, I, 380-387; Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Ankara 1997; J. A. Devenny, "Babylon of the Chaldeans, Patriarchate of", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, II, 4-5; R. Rabban, "Chaldean Rite", *a.e.*, III, 427-430; C. K. Von Euw, "Chaldean Rite, Liturgy of", *a.e.*, III, 431-432; J. B. Wheaton, "Chaldeans (in the Bible)", *a.e.*, III, 432; M. J. Costelloe, "Nestorian Church", *a.e.*, X, 343-346; P. T. Camelot, "Nestorianism", *a.e.*, X, 346-347; A. Rainey, "Chaldea, Chaldeans", *EJd.*, V, 330-331; M. Moosa, "Nestorian Church", *ER*, X, 369-372; Ali M. Dinçol, "Ârâmîler", *DİA*, III, 268-270; M. Dandamayev, "Chaldeans", *Elr.*, V, 353-354.

KADİR ALBAYRAK

KELİLE ve DİMNE

(kelile ve demne)

Öğüt vermek amacını taşıyan Hint kökenli masal kitabı.

Eser Arapçalaşmış adını, ana kaynağını oluşturan ve muhtemelen III. yüzyılda Hint hükümdarlarından birinin oğullarını eğitmekle görevlendirdiği bir Vişnu rahibi tarafından şehzadeler için hazırlanan *Pançatantra* (beş düşündürücü nasihat kitabı) adlı eserdeki iki çakal kardeşten (Karataka ve Damanaka, Pehlevî dilinde Kelîleg ve Demneg) alır. Sâsânî Kısrası Hüsrev I. Enûşîrvân zamanında (531-579) tabip Bürzüye'nin (Berzüye) *Pançatantra* ile birkaç Sanskritçe kaynaktan daha ya-

rarlanarak Pehlevî dilinde tercüme ve telif suretiyle meydana getirdiği eseri İbnü'l-Mukaffa' (ö. 142/759) bazı katkılarda bulunarak Arapça'ya çevirmiştir. Belli başlı dünya dillerine yapılan *Kelîle ve Dimne* çevirilerinin hemen tamamı İbnü'l-Mukaffa'nın metnine dayanmaktadır.

Arapça *Kelîle ve Dimne*'nin önsözüne göre Enûşîrvân, tabip Bürzüye'yi *Pançatantra*'yı (geniş bilgi için bk. *Pancakhyâna or Pancatantra*, tercüme edenin girişi) elde etmesi için Hindistan'a göndermiş, o da birçok tehlikelerden sonra sarayın hazinesindeki kitabı diğer bazı eserlerle birlikte gizlice istinsah ederek İrân'a getirip Pehlevî Farsçası'na çevirmiştir. Ebû Mansûr es-Seâlîbî'nin *Gureru aḥbârî mülûki'l-Fürs* adlı tarihinde ve Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde naklettikleri başka bir rivayete göre tabip Bürzüye, Hindistan'da ölüyü diriltten bir bitkinin yetiştiği bir dağ bulunduğunu öğrenir ve bu bitkiyi ele geçirmek ister. Enûşîrvân, Hint padişahına ona bu işte yardımcı olması için mektup yazar. Bürzüye bitkiyi bulmakta çaresiz kalınca yaşlı bir Hintli bilgeye başvurur, bilge de, "Bu eskilerin remizli bir sözüdür; dağlardan maksat bilginler, ilâçtan maksat şifa veren söz, ölüden maksat bilginlerin nefesiyle canlanan cahillerdir" der ve bu hikmetlerin Hint padişahının hazinesinde bulunan *Kelîle ve Dimne* adlı kitapta yazılı bulunduğunu söyler. Bunun üzerine

Bürzüye Hint padişahına başvurur; o da sadece kitabı kendi huzurunda okumasına izin verir. Eseri okuyan Bürzüye masalların mânalarını aklında tutar ve geri dönünce bunları yazıya döker. Böylece 560 yılı civarında Pehlevî diline aktararak yeni bir hüviyet kazanan eser, muhtemelen on yıl kadar sonra Bûd isimli bir hıristiyan tarafından Süryânîce'ye çevrilmiştir. Günümüze ulaşan bu metin birkaç defa yayımlanmıştır (meselâ bk. G. Bickell, *Kalilag und Damrag*, Leipzig 1876). Süryânîce tercümede eserin Arapça'sındaki önsözler bulunmamakta ve hikâyeler on bölümde sıralanmaktadır.

İbnü'l-Mukaffa' eseri, Bürzüye'nin bugün mevcut olmayan Pehlevî dilindeki telif-tercümesinden bir mukaddime ve bazı masalların ilâvesiyle Arapça'ya tercüme etmiştir. Tercümenin çok sayıdaki yazması oldukça yakın dönemlere aittir ve aralarında gerek mukaddimeler gerekse masallar açısından büyük farklılıklar bulunmaktadır. Eseri Silvestre de Sacy, *Calila et Dimna ou Fables de Bidpai* adıyla ilmî çevreleri tatmin etmeyen bir şekilde yayımlamıştır (Paris 1816). Daha sonra yapılan çeşitli neşirler içinde özellikle Luvis Şeyho (Beyrut 1905), Abdülvehâb Azzâm (Kahire 1360/1941) ve Mustafa Lutfi el-Menfelûtî'nin (Beyrut 1966) hazırladıkları önemlidir. Kaynaklardan eserin Arapça'ya birçok manzum tercümesinin yapıldığı da öğrenilmekte ve bunlardan İbnü'l-Hebbâriyye'nin (ö. 509/1115) *Netâ'icü'l-fitne fi nazmi Kelile ve Dimne*'siyle (Bombay 1304, 1307; nşr. Hûrî Ni'metullah el-Esmer, Lübnan 1900) Abdülmü'min b. Hasan es-Sâgânî'nin (640/1242'de) *Dürrü'l-hikem fi emsâli'l-Hünnud ve'l-ʿAcem*'i (nüshası için bk. Flügel, I, 469) günümüze ulaşmış bulunmaktadır. İbnü'l-Mukaffa'nın tercümesi, Sâmanî Hükümdarı Nasr b. Ahmed'in emriyle Ebü'l-Fazl Muhammed-i Bel'amî tarafından Farsça'ya çevrilmiş ve bu çeviri Rûdekî tarafından yine aynı sultanın emriyle mesnevi formunda nazma çekilmiştir; bu mesneviden günümüze az sayıda beyit ulaşmıştır. Ebü'l-Meâlî Nasrullah-ı Şîrâzî, İbnü'l-Mukaffa'nın tercümesini Gazneli Sultanı Behram Şah'ın isteğiyle tekrar Farsça'ya çevirmiş ve *Kelile ve Dimne-i Behrâm Şâh* adıyla büyük ün kazanan bu çeviri (başlıca neşirleri için bk. *Kitâb-ı Kelile ve Dimne* [nşr. Abdülazîm-i Karîb], Tahran 1316 hş.; *Terceme-i Kelile ve Dimne* [nşr. Müctebâ Mînovî], Tahran 1343 hş.), Hüseyin Vâiz-i Kâşîfi tarafından He-

Kelile ve Dimne'den minyatürlü bir sayfa (Paris Bibliothèque Nationale, MS, Arabe, nr. 3465, vr. 48*)

